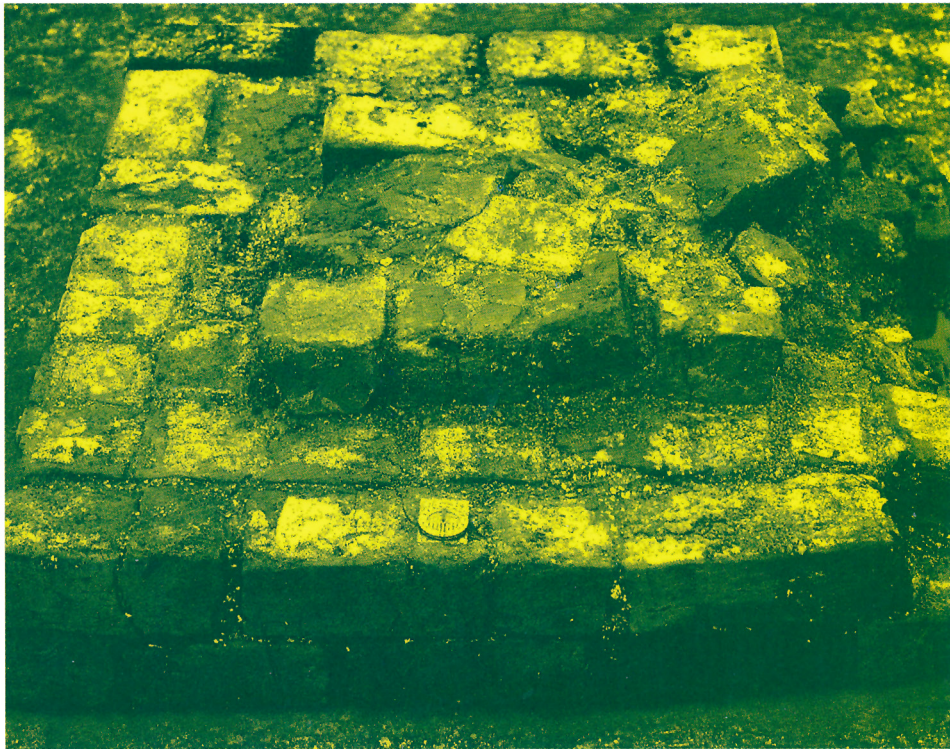

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1998

10

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1999, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: een stiep van baksteen van de verdwenen kerk van Houwingeham (pp. 58-63)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1167-3

PALEO-AKTUEEL

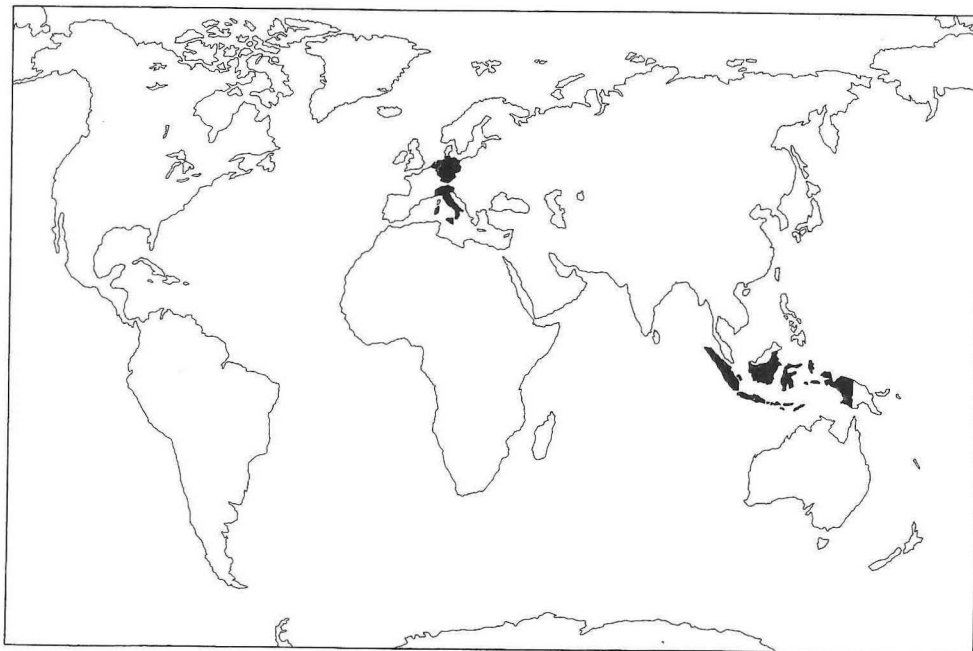
10

redactie
Mette Bierma
Otto H. Harsema
Engelien Rondaan-Veger

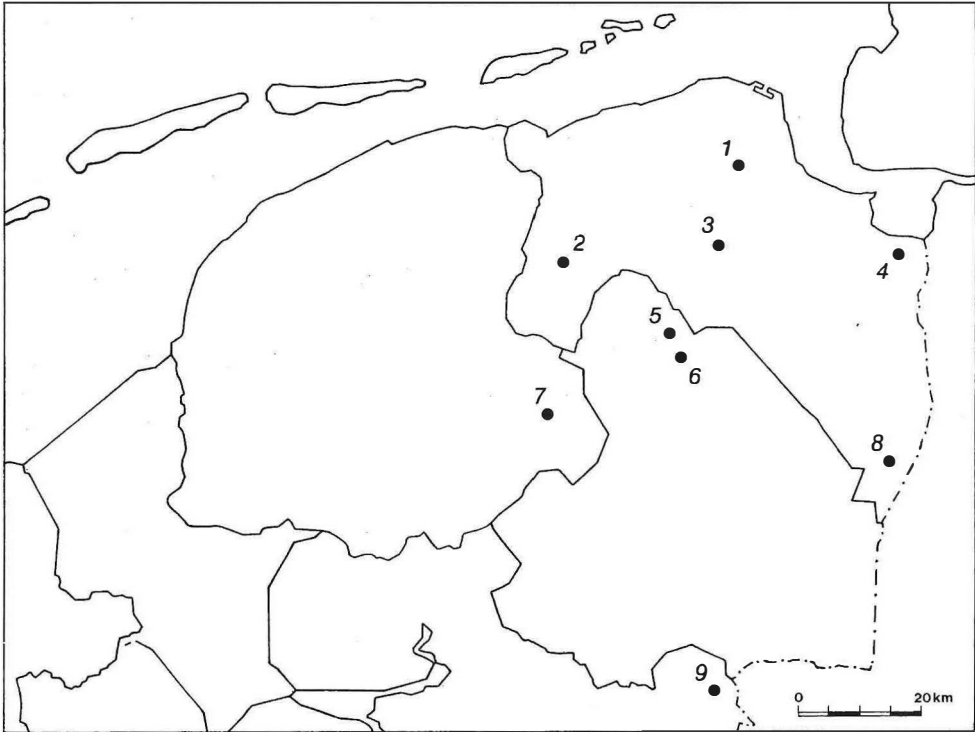
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 1999

In deze aflevering: Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Tolweg-Zuid/Kinkhorsterweg; 2. Oldekerk; 3. Driebond; 4. Houwingeham; 5. Yde; 6. Tinaarlo; 7. Jardinga; 8. Laude; 9. Gramsbergen.

INHOUD

G.-J. BARTSTRA & J.M. PASVEER	
Het kolenterrein van Podo (Indonesië)	9
L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Meesters en leerlingen in het bewerken van vuursteen; de <i>refitting</i> -analyse van Gramsbergen (Ov.) uit het Laat-Ahrensburgien	13
W. PRUMMEL, M.J.L.Th. NIEKUS & A.L. VAN GIJN	
Een laatmesolithische jacht- en slachtplaats aan de Tjonger bij Jardinga (Fr.)	16
A.L. BRINDLEY & A.D. NEVES ESPINHA	
Vroeg TRB-aardewerk uit hunebed D6a bij Tinaarlo (Dr.)	21
P.A.J. ATTEMA & P.M. VAN LEUSEN	
Kern en periferie in het RPC-project (1); de Doganella di Ninfa-survey in de Pontijnse regio (Midden-Italië)	25
P.M. VAN LEUSEN & P.A.J. ATTEMA	
Kern en periferie in het RPC-project (2); de Fogliano-survey in de Pontijnse regio (Midden-Italië)	31
P.B. KOOI & H.A. GROENENDIJK	
Grafheuvels cum Laude (Gr.)	36
O.H. HARSEMA	
Een vroeg technisch monument in Noord-Duitsland: 'de offersteen' van Plumbohm, Nedersaksen	41
W. PRUMMEL, C.G. KOOPSTRA, A.J. NIJBOER & P.B. KOOI	
Een beenbewerker en een smid, bewoners van de wierde Tolweg-Zuid/Kinkhorsterweg (Gr.)	48
P.B. KOOI	
De Oldekerk (Gr.)	54
T. VAN DEN BERGH, H.A. GROENENDIJK & J. MOLEMA	
Houwingeham (Gr.) na vijf eeuwen weer op de kaart	58
A.AERTS-BIJMA, J.N. LANTING & H. VAN DER PLICHT	
Een verrassende wending; gecremeerd been blijkt wel ¹⁴ C-dateerbaar!	64
H.T. WATERBOLK	
De mens in het Preboreale, Boreale en Atlantische bos	68

J.M. GRIMM, M. BANNINK, N. GROEN-LUBBERS, T.C.A. DE HAAS et al. Menselijke activiteit rond Boekema's veentje bij Yde (Dr.) tijdens de prehistorie	74
F. VREDE Archeobotanisch onderzoek in Driebond, gemeente Groningen (Gr.)	76
S. BOTTEMA De snelheid van klimop	81
H.T. WATERBOLK De archeologie in Groningen voor 50 jaar. Enkele herinneringen aan Albert Meijer	85

HET KOLENTERREIN VAN PODO (INDONESIË)

G.-J. Bartstra en J.M. Pasveer

In de eerste decennia van deze eeuw werden in het voormalige Nederlandsch-Indië geologen en mijningenieurs er op uit gestuurd om in de buitengewesten te speuren naar nuttige en ontginbare delfstoffen. Normaliter huisden deze lieden in Bandung, in de bergen van West-Java, waar de koele kantoren stonden van de Geologische Dienst. De hun opgedragen tochten naar minder beschaafde en klammere oorden namen wel tijd: de reizen gingen per 'Pakketvaart' over zee, dan per prauw de rivieren op, en uiteindelijk te paard of te voet (met dragers) het binnenland in. Maar kolen en olie werden voor de economie van het eilandrijk van zo groot belang, dat de maandenlange exploratietochten gerechtvaardigd bleken.

Zo verkenden de tijdelijke ingenieurs bij het Mijnwezen C.W.A.P. 't Hoen en K.G.J. Ziegler in de jaren 1913 en 1914 het centrale gedeelte van de zuidarm van het eiland Celebes (nu Sulawesi). Dit was (en is nog steeds) een tamelijk toegankelijk gebied, waar in elk geval geen zware bebossing de bodem aan het oog onttrok, zoals op de rest van het eiland. Die zuidarm leek dus een goede plaats om te beginnen met het natrekken van geruchten over kolenvoorkomens en naar petroleum riekende gasbronnen, en 't Hoen en Ziegler reisden maandenlang opgewekt rond. Het uitvoerige rapport over hun verkenningen verscheen in 1917. Daarin vindt men ook enkele bladzijden gewijd aan een streek ten zuidwesten van de grote meren (Tempe e.a.) waar koolvoerende sedimenten dagzomen en dat beschreven wordt als het kolen terrein van Podo. Deze naam is ingegeven door een *kampung* (gehucht) ter plekke. De dichtstbijzijnde *desa* (dorp) is Ralla (fig. 1).

Nu heeft Ralla voor ons een bekende klank. Begin jaren negentig zijn we daar eens verzeild geraakt (in een doorweekte toestand als gevolg van een tropische *downpour*) om een rapport te verifiëren van enkele studenten (die ons vergezelden) die *pebble tools* hadden gevonden in de met

stenen bezaaide bedding van het riviertje dat Ralla in een krappe bocht omsluit. Aan die werktuigen was door hen het predikaat paleolithisch gehecht. Maar het bleek loos alarm. Wij zijn alert wanneer ons meldingen bereiken over paleolithische stenen werktuigen buiten het klassieke vondstgebied in de noordelijke Walanae vallei in Zuid-Sulawesi (zie *Paleo-aktueel* 2 en 4), maar in de meeste gevallen blijkt het om artefacten te gaan van aantoonbaar jongere datum, ofwel om pseudo-artefacten. Wij proberen dan voorzichtig het enthousiasme te temperen van studenten te velde die een paleolithisch werktuig zien in elke opvallende rivierkei met patina, die op de een of andere manier te *behandjen* is, en waarop afslagen te traceren zijn. We leggen dan uit wat een *high energy environment* betekent, en wat een rivier in de natte moesson met haar *channelload* doet. Zulke colleges ter plekke zijn goed voor het moreel omdat de praktijk direct voorhanden is, en wij herinneren ons dat wij op die vochtige dag met z'n allen in geanimeerde discussie van het riviertje en Ralla in noordelijke richting weg dwaalden, de heuvels in. Zo passeerden wij de *kampung* Podo en kwamen op het genoemde kolen terrein en vonden daar twee zaken die 't Hoen en Ziegler niet vermelden (eenvoudig omdat ze er niet naar zochten en er dus overheen keken): epipaleolithische/mesolithische stenen werktuigen en fossielen van mariene vertebraten.

De heuvels bij Podo zijn ideaal terrein voor veldwerk (fig. 2). In feite vormen zij een soort aanloop tot het echte gebergte verder weg. De heuvels zijn eenzaam, winderig en kaal, en met gras begroeid. In de hellingen dagzomen sedimentgesteenten. Aan de voet vindt men bosschages langs minuscule afwateringsstroompjes. Een prachtgebied ook voor de jacht. Blijkbaar was men in de prehistorie van dezelfde mening, want op de top van vrijwel elke heuvel kan men kleine afslagen en kernstukken verzamelen, uit harde

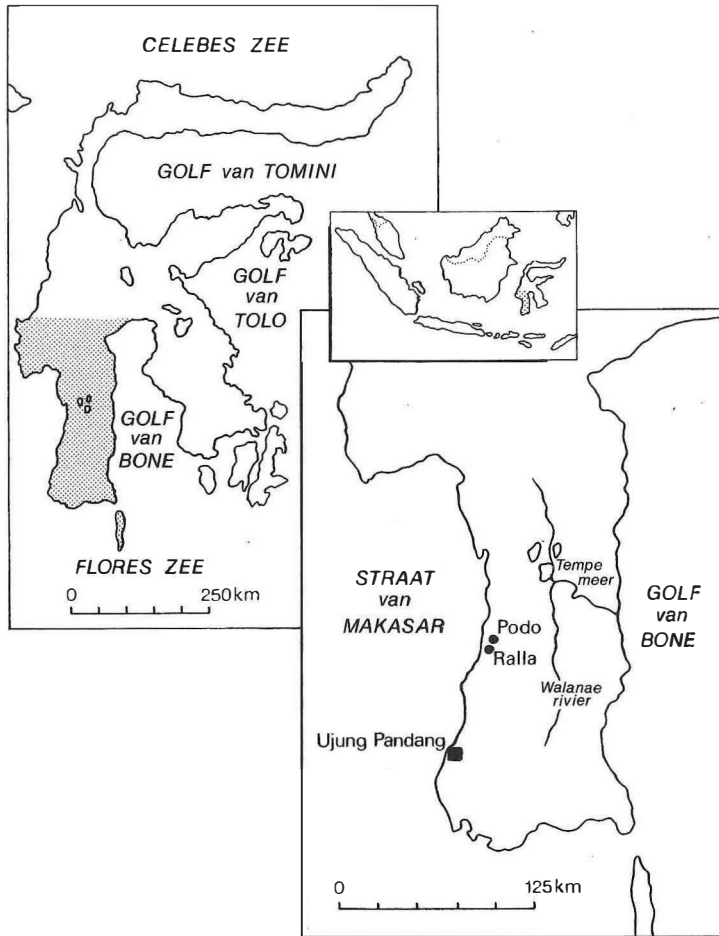

Fig. 1. Sulawesi met plaatsen genoemd in de tekst (tek. J.H. Zwier).

kalksteen gemaakt. Veel afval, kleine driehoekige halffabrikaten, en kernresten doen ateliers vermoeden, van onder meer pijlpunten. Van die laatste zijn ook een paar gevonden: de bekende gevleugelde en getande Marospunten die naar het Toaliaan verwijzen, een vroegholocene jagers- en verzamelaarscultuur, bekend van opgravingen in grotten in Zuid-Sulawesi (Bartstra, 1997). In de heuvels bij Podo ligt een oppervlakte-Toaliaan. Zulke vindplaatsen zijn de laatste jaren wel meer ontdekt (de eerste zelfs al vlak na de oorlog in een bomkrater op het vliegveld van Ujung Pandang), maar Podo is tot nu toe de meest noordelijke. Dat de Toaliaan-bewoningssporen zowel in grotten als in het vrije veld worden aangetroffen, wijst op wat in vaktermen heet *distinct seasonal/occupa-*

tional duties. Er moet dus veel worden onderzocht en wij prijzen ons gelukkig dat genoemde studenten (inmiddels afgestudeerd) hun enthousiasme voor de volumineuze keien van Ralla hebben weten over te hevelen naar de minuscule werktuigen van Podo en de veldverkenningen ter plekke (met afsluitende lijvige rapporten) nu voortzetten.

De harde kalksteen, het ruwe materiaal voor de artefacten, lag voor de prehistorische mens voor het grijpen: de steen dagzoomt in de hellingen van de heuvels en erodeert broksgewijs naar de voet ervan. Volgens 't Hoen en Ziegler rusten deze kalken concordant op zandstenen, kleistenen en mergels waarin de door hen gezochte koollaagjes voorkomen. De dikte van de kalkafzettin-

gen in het kolenveld van Podo schatten zij op minstens 500 meter; voor de zandstenen en mergels geven zij 200 meter op. Het totale pakket is zwak geplooid en de ouderdom is volgens hen Tertiair. Latere (compilerende) geologen (Rutten, Van Bemmelen, Soekamto) hebben het over *eoce-ne coal-sandstone series of coal-bearing Palaeo-gene*; de oudste kalksteenafzettingen zijn eveneens Eoceen, maar de jongste (echte Foraminifereenkalk) reiken waarschijnlijk tot in het basale Neogeen (Mioceen). In ieder geval wijst het hele complex op een tertiaire, langzaam zinkende litorale zone die in de heuvels bij Podo ontsloten is, met aanvankelijk (in het Eoceen) condities zoals men die vindt in ondiep water, baaien en lagunes. Behalve voor de archeoloog blijkt Podo dan ook een dorado voor de paleontoloog (zoals een *aficionado* ons toevertrouwde: *Great stuff for the Tertiary buff*), omdat men er struikelt over de fossiele koralen, zee-egels en conchyliën.

De stratigrafie van het geheel is fraai ontsloten in de hellingen die uit enkele heuvels zijn weggenomen, omdat men (nog zeer recent) geprobeerd

heeft de kolen te ontginnen. Overigens zijn deze van minderwaardige kwaliteit en exploitatie nauwelijks waard. 't Hoen en Ziegler schrijven al laatdunkend over (weinig veredelde) koolleien van geringe dikte. Maar de littekens in de heuvels komen de wetenschap ten goede en zijn van nut bij het bepalen van de stratigrafische positie van de botten van mariene vertebraten die wij in de heuvels bij Podo ontdekten.

Eerst vonden wij de versteende ribben van een zeekoe. (Dit plumpe maar sympathieke beest wordt in de literatuur met Sirene aangeduid). De ribben staken uit een los brok kalkzandsteen op de helling van één der heuvels. Zeekoerribben zijn tamelijk karakteristiek vanwege hun solide structuur: ze zijn niet poreus van binnen. Die massiviteit verklaart voor een deel het relatief hoge gewicht van zeekoeien en ook waarom de ribben gereede kans maken om te fossiliseren. Zeekoerribben zijn uit tertiaire mariene afzettingen over de hele wereld bekend. Later vonden we in Podo ook nog enige wervels in situ, maar die zaten zo vast in het gesteente dat we maar geen pogingen heb-

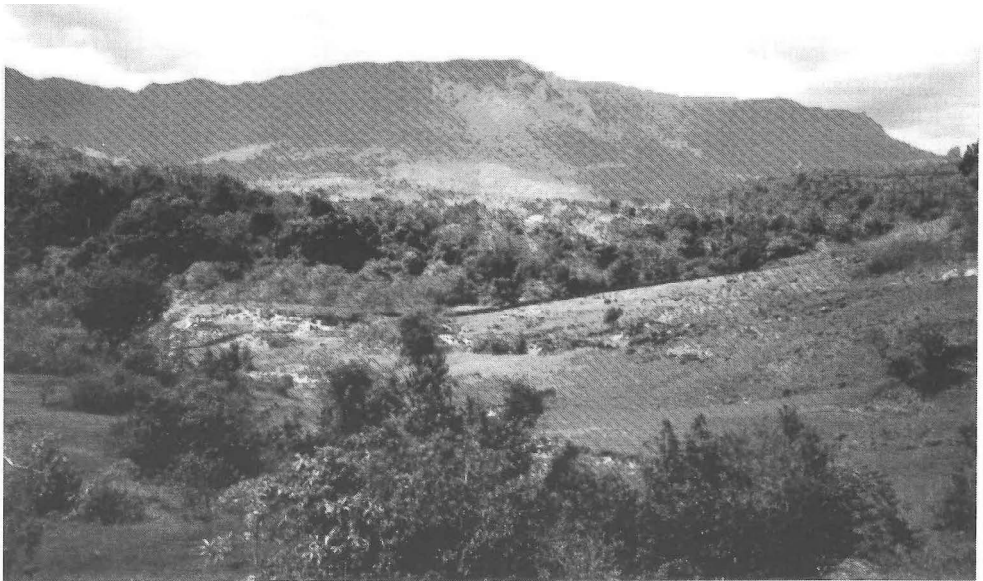

Fig. 2. Het terrein bij Podo (foto H.A. van Bommel).

ben gedaan om ze los te wrikken en de plek alleen hebben opgetekend. Verder kwamen resten van zeeschildpadden tevoorschijn. Het bevestigt allemaal de indruk die de invertebraten van Podo al geven: een fauna die thuishoort in tropische kustwateren (ook de koollaagjes zelf wijzen natuurlijk op litorale condities).

De sedimenten met de vertebratenresten lijken onder de kalkafzettingen te liggen, en weer boven de koollagen. Daarom dateren we de zeekeieien van Podo voorlopig maar in het (Boven?-)Eoceen (ruim veertig miljoen jaren geleden), waarmee ze van ongeveer dezelfde ouderdom zijn als de enkele in de literatuur beschreven *sirenian indeterminate* resten van Java. Plannen zijn in de maak om het allemaal precies uit te zoeken: een groter team het veld in, met een vertebraten- en een invertebratenpaleontoloog, een geomorfoloog, een sedimentoloog en natuurlijk een archeoloog. Waar we heel nieuwsgierig naar zijn, is of nauwkeurig onderzoek misschien ook resten oplevert van een in zee gespoelde landfauna, net zoals we dat zien in de (pliocene) delta-afzettingen van de noordelijke Walanae-vallei (Bartstra, 1991). Want land lag in Podo vlakbij, in het Tertiair, compleet met vulkanen, waarvan de tuflaagjes in het zandsteenprofiel getuigen. Anderzijds kan zo'n (ei)landfauna nog vrij onbetekenend zijn geweest. Ook zijn we van plan het onderzoek uit te breiden naar de streek ten westen van Ralla (omgeving *desa* Rumpia), waar blijkens oude kaarten datzelfde Eoceen ontsloten moet liggen, en waar we aan de oppervlakte misschien ook weer Toaliaan pijlpunten zullen aantreffen. Veldwerk blijft spannend.

Summary

Reconnaissance surveys at the old coal field of Podo, southern Sulawesi, Indonesia, have yielded surface sites most probably belonging to the Epipalaeolithic/Mesolithic Toalean culture, as well as vertebrate remains of an Eocene marine fauna, characteristic of sheltered coastal waters. Significant among these are rib fragments of sea cows, of the Sirenia order.

Literatuur

- Hoen, C.W.A.P. 't & K.G.J. Ziegler, 1917. Verslag over de resultaten van geologisch-mijnbouwkundige verkenningen en opsporingen in Zuidwest-Celebes. *Jaarboek van het Mijnwezen in Ned. Oost-Indië* 1915 (Verhandelingen, dl. II), pp. 235-335.
- Ramli, M. & Albertinus, 1993. Laporan pendahuluan survai situs prasejarah Panincong dan Padang Lampe di desa Lompo Ri Aja, Kecamatan Tanete Riaja, Kabupaten Barru, Sulawesi selatan. Suaka Peninggalan Sejarah dan Purbakala Sulselra. Ujung Pandang (ongepubl.).